A L İ A K A R

KÜL TİGİN YAZITI

ÖTÜKEN

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 1902
KÜLTÜR SERİSİ: 1045

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI: 49269

ISBN: 978-625-408-431-7

www.otuken.com.tr | otuken@otuken.com.tr

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12

Editör: Göktürk Ömer Çakır

Kapak Tasarımı: Ötüken

Dizgi-Tertip: Ötüken

Kapak Baskısı: Pelikan Basım

Baskı: İMAK OFSET BASIM YAYIN SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.
Akçaburgaz Mah. 137. Sok.No: 12
Esenyurt / İstanbul / TÜRKİYE
Sertifika Numarası: 45523 Tel: (0212) 444 62 18

Kitabın bütün yayın hakları Ötüken Neşriyat A.Ş.'ye aittir. Yayınevinden yazılı izin alınmadan, kaynağın açıkça belirtildiği akademik çalışmalar ve tanıtım faaliyetleri haricinde, kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz; hiçbir matbu ve dijital ortamda kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

İstanbul- 2022

Prof. Dr. Ali Akar: 1965 yılında Sivas'ta doğdu. 1988'de KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Kısa bir süre öğretmenlik yaptıktan sonra 1990'da mezun olduğu bölümde açılan araştırma görevliliği sınavını kazanarak üniversiteye geçiş yaptı. Yüksek lisansını Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde Eski Anadolu Türkçesi alanında yaptı. Doktora çalışmasını ise 1997 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Dili Ana Bilim Dalında *Mirkâtü'l-Cihâd* (Dil Özellikleri-Metin-Dizin) adlı tezle tamamladı. Askerlik görevini, Kara Harp Okululunda yedek subay öğretim elemanı olarak yaptı. 2006'da doçent, 2011 yılında profesör oldu. Çalışma alanı Türk dili tarihi, tarihî Türk lehçeleri, Oğuz grubu lehçeleri, Eski Anadolu Türkçesi ve Türkiye diyalektolojisi olan yazarın, ulusal ve uluslararası dergilerde çok sayıda makalesi yayımlandı. Yurt içi ve yurt dışında çeşitli kongre ve sempozyumlara katıldı. Ali Akar'ın, bu kitabından başka, *Türk Dili Tarihi*, *Oğuzların Dili*, *Muğla Ağızları*, *Muğla ve Yöresi Ağızları*, *Mirkâtü'l-Cihâd* (Gelibolulu Mustafa Âli), *Düşünen Türkçe, Bilge Tonyukuk Yazıtı* adlarında yedi eseri daha bulunmaktadır. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi'nde öğretim üyesi olarak çalışan yazar, evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ 11
KISALTMALAR VE İŞARETLER 13
Giriş: KÖKTÜRK YAZITLARININ KEŞFİ 15
BİR TARİH VE DİL METNİ OLARAK KÜL TİGİN YAZITI 19

BİRİNCİ BÖLÜM 21
KÜL TİGİN HAKKINDA BİLGİLER 25
KÜL TİGİN YAZITI 30
KÜL TİGİN YAZITI'NIN KONUSU 32
KÜL TİGİN YAZITI HAKKINDA YAPILAN ÇALIŞMALAR 40

İKİNCİ BÖLÜM 43
KÜL TİGİN YAZITI'NIN DİLİ 47
I. DİL BİLGİSİ 48
I.1. ALFABE VE YAZIM 48
I.2. SES BİLGİSİ 50
I.2.3. SESLER VE ÖZELLİKLERİ 50
I.3. YAPI BİLGİSİ 53
I.3.1 İSİM 53
I.3.1.1 İSİM YAPIM EKLERİ 53
I.3.1.2 İSİM ÇEKİM EKLERİ 55
I.4. FİİL 60
I.4.1. FİİL YAPIM EKLERİ 60
I.4.1.1. FİİLDEN FİİL YAPIM EKLERİ 60
I.4.1.2. İSİMDEN FİİL YAPIM EKLERİ 61
I.4.2. FİİL ÇEKİM EKLERİ 61
1.4.2.1. KİŞİ EKLERİ 61
1.4.2.2. ŞEKİL VE ZAMAN EKLERİ 62
I.4.3. FİİLLERDE BİRLEŞİK ÇEKİM 64
I.4.3.1. HİKÂYE 64
I.4.3.1.2. RİVAYET 64
1.4.4. FİİLİMSİLER 64
1.4.4.1. SIFAT-FİİLLER 64
1.4.4.2. ZARF-FİİLLER 65
II. ANLAM BİLGİSİ 67
II.1 SOYUT SÖZLER 67
II.2 EŞ ANLAMLI SÖZLER 68
II.3 ÇOK ANLAMLI SÖZLER 69
II.4 SÖZ TÜRETME 70
II.5 BİRLEŞİK FİİLLER 71
II.6. DEYİMLER 72
II.7. SAVAŞ VE DİPLOMASİ TERİMLERİ 74
II.8. KOŞUT (PARALEL) İFADELER 75

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM 77
METİN 81

ALBÜM 115
Dizin-Sözlük 131
Kaynaklar 153

ÖN SÖZ

Dünyadaki yazılı dillerin erken dönemlerine ait metinlerden biri olan *Kül Tigin Yazıtı,* yalnızca Türklerin değil insanlığın da önemli kültür miraslarındandır.

Türk yazı dilinin ilk başyapıtlarından olan yazıt, bu özelliğiyle millî kültürümüzün yapı taşlarındandır. Bu durum, metni incelerken sorumluluk, ciddiyet ve titizliğimizi daha da artırmaktadır.

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Birinci Bölüm'de Kül Tigin'in hayatı, yazıtı, yazıtın konusu ve içeriği hakkında bilgiler bulunmaktadır. İkinci Bölüm'de yazıtın gramer özellikleri ve edebî değeri incelenmiştir. Üçüncü Bölüm'de metin yer almaktadır. Bu bölümde önce yazıtın Köktürk harfli özgün metni dizilmiş, sonra çeviri yazı alfabesine ve günümüz Türkçesine aktarımı yapılmıştır. Özgün metnin bozuk, silik ve tahrip olmuş bölümlerin tamamlanmasında Radloff Atlası, Fin Atlası ve C. Alyılmaz'ın *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* adlı eserlerden yararlanılmıştır.

Dizin/Sözlük bölümünde sözcük ve sözcük grupları alfabetik olarak dizinlenmiş ve her birinin metin bağlamlı anlamları verilmiştir.

Kül Tigin, Türk milletinin yetiştirdiği kahraman asker, büyük komutan ve dirayetli devlet adamlarından biri olarak tarihimizdeki yerini almıştır. Ağabeyi Bilge Kağan'ın diktirdiği bu *bengü taş*ın yazılışının 1290. yılında elinizdeki kitabı hazırlamayı bilimsel bir ödev ve millî görev olarak kabul ettik. Metnin Köktürk harfleriyle dizilmesinde ve alfabetik dizinin hazırlanmasında yardım eden lisansüstü öğrencilerim Fatma Kayılan ve Kardelen Tülübaşlı'ya, editörüm sevgili Göktürk Ömer Çakır'a, kitabın basımını yapan Ötüken Neşriyat'a gönül dolusu teşekkürlerimi sunuyorum

Ali Akar
Temmuz 2022

GİRİŞ:
KÖKTÜRK YAZITLARININ KEŞFİ

Köktürk Yazıtları hakkında ilk bilgi verenler, bölgeye seyahat eden elçiler, gezginler, tarihçiler ve coğrafyacılar olmuştur. 13. yüzyılda İlhanlı tarihçisi Alaeddin 'Ata Melik Cüveynî, 15. yüzyılda Arap tarihçi İbni Arabşah, 17. yüzyılda Romen tarihçi N. Milescu ve Rus coğrafyacı Semyon Ulyanovich Remezov eserlerinde yazıtlardan söz etmişlerdir (Ercilasun, 2015: 345; Akar 2021: 95).

Yazıtlara bilim dünyasının asıl ilgisi, J.T. Strahlengberg'in meşhur *Das Nord und Östliche Teil von Europa und Asia* adlı kitabının yayımlamasıyla olmuştur. Strahlanberg kitabında bu gizemli taşlardaki harf ve şekillere ait çizimler vermiştir (s. 398). Sonraki yıllarda Finliler ve Ruslar bölgeye ilk bilimsel keşif heyetleri göndermeye başlamışlardır. 1846'da Finli Matthias Alexander Castrén Moğolistan'da saha araştırmasına çıkmıştır (Eren 1998: 126). Onu 1887'de Johannes Reinhold Aspelin başkanlığındaki Finli arkeologların gezileri takip etmiştir.

1889 yılında Rus Coğrafya Kurumu'ndan Nikolai Mihayloviç Yadrintsev, Karabalgasun (Moğ. Hara Balgas) bölgesine yaptığı bilimsel gezide Koço Çaydam gölü yakınlarında 18 Temmuz 1889 tarihinde Kül Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarını keşfetmiştir (Eren 1998: 336). Bu keşif raporunun yayımlanmasından sonra Alex O. Heikel (1851-1924) başkanlığında bir Fin bilim heyeti bölgeye gönderilmiştir. Fin heyetinin raporu 1892 yılında yayımlanmıştır.[1] Bunu 1891 yılında Radloff başkanlığında bir Rus araştırma heyeti takip etmiştir. Radloff'un raporu da aynı yıl yayımlanmıştır.[2] Fin ve Rus heyetlerinin gezi raporlarının yayımlanmasıyla dil bilimi uzmanları o güne kadar bilinmeyen bu gizemli yazıyı çözme yarışına girişmişlerdir.

---

[1] A.O. Heikel, G. von der Gabelentz, G. Deveria, O. Donner, *Inscriptions de l'Orkhon: recueillies par l'expédition finnoise 1890 et publiées par la Société Finno-ougrienne*, Société de Littérature Finnoise, Helsingfors 1892.

[2] W. Radloff, *Atlas der Alterthümer der Mongolei*, Buchdruckerei der Akademie der Wissenschaften, St. Petersburg 1892.

BİR TARİH VE DİL METNİ OLARAK KÜL TİGİN YAZITI

Kül Tigin Yazıtı ve diğer kağanlık yazıtları, Köktürk ve Uygur Ötüken devletlerinin tarih bilgilerini ve bu alana dair bakış açılarını yansıtan birer tarih ve diplomasi metinleridir.

Kül Tigin Yazıtı'nın bizzat yazarı olan Bilge Kağan, Köktürk tarihini ve kardeşi Kül Tigin'in kahramanlıklarını bir söylev üslubuyla anlatır.

Kağanlık yazıtları içinde çeşitli bakımlardan "ilk" olma özelliğine sahip olan bu yazıt, aynı zamanda II. Köktürk Kağanlığının, Türkler tarafından yazılmış ilk "resmî tarihi"dir. Bilge Kağan, devletin kuruluş süreci ve daha sonraki dönemleri hakkında tarihî belgelerde de teyit edilmiş (Taşağıl 2014: 20) bilgiler verir. O, Köktürklerin tarihini, babasının kurduğu Kutluk Devleti ile değil 552 yılındaki kuruluşla başlatır, Bumin ve İstemi Kağan'ı kök ataları (*eçü apa*) sayar. Bumin ve İstemi -ve adını zikretmese de Mukan Kağan- dönemlerini devletin kurulma ve büyüme yılları olarak kabul eder[4]. Onlardan sonra tahta çıkan kağanların Çin etkisinde kalıp onların egemenliği altına girdikleri, böylece devletin bağımsızlığını kaybettiğini, Türk milletinin Çin'e tutsak olduğunu anlatır.[5] 630-682 yılları arasınıdaki kargaşa ve tutsaklık döneminde Türklerin elli yıl boyunca Çin'e hizmet ettiklerini söyler.[6] Ona göre bu tutsaklık dönemi iki sebebe dayanır: Birincisi Çin'in siyasi taktikleri ve diplomasi oyunları, ikincisi de Türk mille-

---

[4] "Yukarıda mavi gök, aşağıda kara toprak yaratıldığında, ikisinin arasında (da) insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumın Kağan, İstemi Kağan (tahta) geçmiş. (Tahta) geçerek Türk halkının ülkesine ve yasalarına sahip çıkmışlar, (onları) düzenleyivermişler." (G1)

[5] "Ondan sonra küçük kardeşleri kağan olmuşlar kuşkusuz, oğulları kağan olmuşlar kuşkusuz. Ondan sonra, küçük kardeşi ağabeyi gibi yaratılmamış kuşkusuz, oğlu babası gibi yaratılmamış kuşkusuz. (Bu yüzden) bilgisiz kağanlar tahta çıkmış kuşkusuz. Kötü kağanlar tahta çıkmış kuşkusuz. (Onların) komutanları da bilgisiz ve kötülermiş kuşkusuz." (G5)

[6] "Elli yıl işini gücünü (Çin'e) vermişler." (G7)

BİRİNCİ BÖLÜM

KÜL TİGİN HAKKINDA BİLGİLER

Kül Tigin'in hayatıyla ilgili bilgiler, ağabeyi Bilge Kağan tarafından onun adına diktirilen yazıtta ve dönemin T'ang hanedanı yıllıklarında bulunmaktadır. O çağlarda yazılmış metinlerdeki sınırlı biyografi bilgileri göz önünde bulundurulduğunda Kül Tigin'in hayatı hakkında hatırı sayılır bilgilere sahip olduğumuzu söyleyebiliriz. Zira Kül Tigin, doğumu, yaptığı işler ve ölümü, yazılı olarak kayıt altına alınmış tarihî bir kişidir.

II. Köktürk Devleti'nin (Kutluk Devleti) kurucusu İlteriş Kağan'ın oğlu olan Kül Tigin, babası öldüğü zaman (691) yedi yaşındadır.[1] Buna göre doğum tarihi 684 yılı kabul edilir. Kül Tigin, ağabeyi Bilge ile birlikte amcaları Kapgan Kağan'ın hükümdarlığı döneminde (691-716) yetişmişler ve önemli idari ve askerî görevlerde bulunmuşlardır.

Kül Tigin'in hayatı hakkındaki ayrıntılı bilgiler yazıtın doğu yüzünün 30. satırından kuzey yüzünün 10. satırına kadarki yirmi satırda yer alır. Bu satırlardan, onun, bir *tigin* (prens) olması yanında Köktürk ordusunun büyük bir komutanı ve kahraman bir askeri olduğu anlaşılmaktadır.[2]

Yazıttaki bilgilere göre Kül Tigin ilk olarak Soğd seferine katılmıştır. Soğdlar, bu savaşta Köktürk ordusu tarafından bozguna uğratılmıştır. Kül Tigin, ikinci olarak Vali Ong'un komutasındaki 50 bin kişilik Çin ordusuna karşı yapılan savaşta bulunmuştur. Bu savaşta büyük kahramanlıklar göstermiş; yaya olarak hücum edip Vali Ong'un kaynını yakalamış ve Kapgan Kağan'a teslim etmiştir.[3]

Kül Tigin yirmi bir yaşındayken (705) General Caca'nın komutasındaki Çin ordusuyla yapılan savaşa üç atla katılarak kahramanca savaşmıştır. Atlarının üçü de ölmesine, zırhına ve kaftanına yüzden fazla ok isabet etmesine rağmen savaşmaya devam eden Kül Tigin'in bu savaşta yaptığı kahramanlıklar lirik bir dille anlatılmaktadır.[4]

---

1 D30
2 D31
3 D32
4 D32-33

II İKİNCİ BÖLÜM

KÜL TİGİN YAZITI'NIN DİLİ

Kül Tigin Yazıtı Eski Türkçenin gramerini temsil eden ilk büyük metinlerden biridir. Bu metinde Türk dilinin 8. yüzyıldaki yazı sistemini, ses ve yapı özelliklerini, söz varlığını ve söz dizimini görmek mümkündür. Yazıtta kullanılan Köktürk yahut Orhun alfabesi Türkçenin hemen hemen bütün seslerini karşılayabilme özelliklerine sahip sesçil (fonetik) bir alfabedir. Metin, çağdaşı olan diğer Köktürkçe metinlerde olduğu gibi ünlü ve ünsüz sistemlerinin neredeyse tamamen oturduğunu göstermektedir. Yapı bilgisi bakımından da isim ve fiil çekimi yerleşmiş; ismin bütün durumları ve fiiller, şahsa ve kipe göre ifade edilebilir hâle gelmiştir. Bunun istisnaları olarak isim çekimindeki bulunma hâli ile ayrılma durumunun aynı ekle temsil edilmesi, çoğul eki yerine grup çokluğu ifade eden eklerin kullanılması, fiil çekiminde, geniş zaman eklerinin şimdiki zamanı da karşılaması sayılabilir. Bu yönüyle metinde, modern bir dilde bulunan gramer kategorileri kullanılmıştır.

Kül Tigin Yazıtı söz varlığı bakımından da önemli bir metindir. Metinde sıkça başvurulan deyimler, terimler, birleşik fiiller, koşut ifadeler gibi söz kalıpları göze çarpan önemli üslup özellikleridir. Söz varlığındaki soyut kategori zenginliği, Türk dilinin ifade imkânlarını, sınırlarını ve metnin yazıldığı dönemdeki sözlü kültürün yaygınlığının kanıtları olarak kabul edilmelidir.

III

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

METİN

METNİN DÜZENLENİŞİYLE İLGİLİ AÇIKLAMALAR

Metin üç aşamada düzenlenmiştir.

1. Birinci aşamada özgün metin Köktürk harfleriyle dizilmiştir. Yazıtta tahrip olmuş ya da okunamayan bölümler <…> işaretiyle gösterilmiştir.
2. İkinci aşamada metin Latin harfli çeviri yazı alfabesine dönüştürülmüştür. Metinde eksik yazıldığı, unutulduğu düşünülen bölümler ile Bilge Kağan Yazıtı'ndaki koşutluklarla tamamlanan yerler köşeli parantez [ ] içinde verilmiştir. Tamamen silik ve tamamlanamayan yer için […] işareti kullanılır.
3. Üçüncü aşamada metin Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Metnin daha iyi anlaşılması eklenen ifadeler parantez içinde ( ) yazılmıştır.

Metin numaralandırılırken yazıt taşının yönleri esas alınmıştır. Yön isminin kısaltmasından sonra araya / işareti konularak satır numarası belirtilmiştir.

IV

ALBÜM

DİZİN-SÖZLÜK

aç aç, aç olma durumu
a.-sık G8 (2)
aḍak ayak
a. kamşat- "isyan etmek" K7
aḍgır aygır
a.+ıg D35, D36
aḍınçıg çok güzel, olağanüstü
a. G12 (2)
agı ipekli kumaş
a. K12
a.+n G5
a.+sı G5
a.+sıña G6
a.+sın GB
agıt- (düşmanı) kaçırtmak, geri püskürtmek
a.-ıp K7
ak ak, beyaz
a. D35, D36, D40
a.+ıg K5, K6
a.+ın K2 (2), K3, K9
akıt- akın ettirmek
a.-tımız K8
al- almak, yenmek, fethetmek, zapt etmek
a.-ıp G7
a.-matın G9
a.-mış D2, D40
a.-tımız D36, D38, K2, K6
a.-ı bėr- D8
alk- tamamlamak, bitirmek
a.-dımız KD
alkın- yok olmak, bitmek, tükenmek, mahvolmak
a.-tıg G9
alp cesur, yiğit, kahraman
a. G6, D3, D40
a. şalçı "at adı" D40 (2), K2 (2), K3
alp şalcı Kül Tigin'in atlarından biri
a. D40 (2), K2 (2), K3
alpagu yiğit, kahraman
a. K7
altı altı sayısı
a. K5
a. çub sogdak D31
a. otuz "yirmi altı" D34
a. yigirmi "on altı" D31
altız- yakalamak
a.-dı D38
altun altın
a. G5, K12
a.+ın GB
altun yış Altay dağları
a. D36
amga korgan Amga Korgan (yer adı)
a. K8
amtı şimdi, şimdiki
a. G3, G11, D9
anı onu
a. G13, D3, D34, B
ança öyle, öylece, şöyle, böyle, o kadar, çok, karşılıksız, onca
a. G5 (2), G7 (2), G13 (3), D3 (2), D9 (2), D11, D15, D21 (4), D22 (2), D27, D30, D31, K11
ançula- takdim etmek, sunmak
a.-dı D32
añar ona, onlara
a. G11, G12
anta orada; oradan; o sırada, ondan
a. G2, G5, G7, G9 (2), G11, D4, D5, D13, D14, D28, D32 (2), D33 (2),